

ATALAR SÖZÜNE DAİR

Prof. Dr. Ömer Faruk AKÜN

Yeryüzünde ata sözsüz millet yoktur. Kültürle ilgili bir konuda herhangi bir milletin filân şeyden mahrum olduğu, filân şeyi sonradan başkalarından aldığı söylenebilir. Fakat ata sözü olmıyan bir millettten bahsolunmaz. Ata sözleri insanlık kadar eskidir. Mukaddes kitap, onun menşeyini, Süleyman Peygambere götürür. Milletlerin ele geçen yazılı en eski eserlerinde ata sözleri tarih aydınlığına çıkıyor. Kavim ve milletlerin oluş çağlarının hatırası olan epopelerde ata sözlerini buluyoruz. Bu eski düşünce damlaları, yazıya geçmeden kim bilir kaç bin yıl mâzinin karanlığına aktı, durdu?

Aristo'ya bakılırsa ata sözleri, tarihten önce vukubulmuş büyük karışıklıklar neticesinde inkıraz etmiş pek eski bir tefekkürün küçük kalıntılarıdır. Ata sözleri veciz oluşları ve ifadelerindeki üstünlük sayesinde bu tefekkürü tamamı[y]le yok olup gitmekten kurtarmış, küçük küçük parçalar halinde tesbit etmiştir. Yeni çağların filozofları, Rousseau ve Herder, daha umumî bir görüşle bakıyorlar ve ata sözlerinin menşeyinde yaratıcı olarak toplumu görüyorlar. Bugünün araştırmacıları bu görüşü doğru bulmamaktadırlar. Diyorlar ki ata sözleri topraktaki bitki gibi halkın içinden kendi kendine bitmez. Kütle kendi kendine yaratmaz, fert tarafından yaratılanı seçer, kendine mal eder. Halkın dilinde dolaşan bir ata sözü başlangıçta muhakkak bir fert tarafından söylenmiş, sonra onu kendi ruhuna uygun bulan halk tarafından benimsenmiştir. Gerçekten, bazı ata sözlerinin doğuşta muayyen bir şahsa ait olduğu tesbit ediliyor. Halka edebî kaynaktan, yeni şahıs ve eserlerden geçme bir çok ata sözleri mevcuttur.

Ata sözüne benzeyen her söze bu ad verilmez. Atalar sözünün kendine mahsus vasıfları vardır. Bazı kimselerin hikmet, vecize ve hattâ tekerlemeyi ata sözleri[y]le karıştırdıklarına şahit oluyoruz. Halbuki bunlar birbirinden farklı şeylerdir. Halk tarafından söylenen, kendi içinde kapalı bir ifadesi olan öğretici bir muhteva ve yüksek bir şekil taşıyan söze ata sözü denir. Bir sözün ata sözü olabilmesi için bu dört vasfı taşıması lâ-

zımdır. Tekerleme ve darbimesel benzeri sözlerde kendi içinde kapalı bir ifade ve öğretici bir karakter yoktur. İfadesi, kendi içinde kapalı, öğretici muhtevalı ve yüksek şekli olan hikmet ve vecizeler halk içinde yaygın değildir. Hem yazarları da bellidir. Bu yüzden ata sözü sayılamazlar. Darbimeseldeki öğretici muhtevadan kastedilen şey, herhangi bir bilgi değil, bir hayat görüşüdür.

Atalar sözü, Sc[h]il[l]er'in dediği gibi, bir nevi küçük şiir sanatıdır. Söz ve düşünce burada bir şiir dünyasına girer. Şiirde olduğu gibi dil, alelâde dilin üstüne yükselir. Artık gelişi güzel söyleyiş yerine süzme bir ifade vardır. İfade daha yüksek bir şekil almıştır. Düşünce bir yandan müşahhaslık, tenazur, öte taraftan ses, ahenk kazanır. Bazılarının nesir cümlesi halinde olmasına mukabil, ata sözlerinin büyük bir çoğunluğu vezinli, alliterasyonlu, kafiyelidir. Düşünce ata sözlerinin eşliğinde mücerret âleme veda eder. Buradan müşahhasın canlı, renkli iklimine dahil olur. Mücerret fikirler atalar sözünde maddeleşir, âdetâ gözle görülür, elle tutulur hale gelir. Bir ata sözünün size hiçbir şeyin kusursuz olmadığını, en güzel şeyin yanı sıra bir kusur, hazzın yanında elemin bulunduğunu kuru kuru ya mı anlatacağını sanırsınız? Bakın bunu üç kelime ile nasıl deyiverecek: Dikensiz gül olmaz!

Mücerredi müşahhas yapmak atalar sözünün baş vasıflarındandır. Bundan dolayı allegoriktir. Fakat böyle olması mutlak bir kanun değildir. Bazan mücerretle müşahhas arasında bir tenazur kurar. Bazan mücerredi de söylediği olur, ama bunu bir fiille “teşhis” sanatına dökmeği unutmaz.

Atalar sözü düşünceyi en kısa şekilde vermek ister. Onda bir nevi saf fikre gidiş vardır. Onu bu mânada klâsik sayabiliriz. Tâlî fikirleri bir yana ayırıp, bütün söz fazlalıklarını atıp asıl düşünceyi ideal şekilde ifade etmek gayreti burada bir prensip halinde hâkimdir. Eski darbimesellerin, halkın diline sonradan inme hikmetlerin mütamadî bir saflaştırmaya tâbi tutulduğu görülüyor. Bunlar asıllarına nazaran çok kısalıyorlar. Taşadıkları kelimeler mümkün olduğu kadar azaltılıyor. Bir çok ata sözlerinde ekler, fiiller bile atılmıştır. Meselâ: Başa baş, diş diş. Evli evine köylü köyüne gibi...

Ata sözlerinin tekâmülü hep kısaya doğru gitmektedir. Aksi istikamette, yani kısıdan uzuna bir seyir vâki değildir. Mücerret düşünceyi en az kelime ile insana vermek ata sözlerinin en büyük ifade meziyeti ve düsturudur. Düşünce burada en vecîz şekline kavuşuyor. Kısalık, atalar sözünün şaşmaz üslup kanunudur.

Halk düşüncesini en kısa şekilde ifade etmek sırrına ermiştir. Geniş bir kelime servetine sahip olan münevver bir fikri değişik şekillerde söylemek imkânına maliktir. Bunun için düşündüğünü muayyen kelimeler i-

çinde ifade etmek zorunda değildir, böyle bir ihtiyaç hissetmez. Düşünceyi dilindeki bir avuç kelimeye sığdırmak mecburiyetinde olan halk daha zorlu bir dil macerası yaşadığından az sözle çok şey söylemenin yollarını keşfetmiştir. Bu münasebetle koca Goethe'nin şu haklı sözünü tekrar edeceğiz: “Okumamış insanlar, veciz olmayı aydınlardan çok daha iyi biliyorlar.”

Ata sözlerinin bu kısa deyiş sırrı büyük edebiyatçıları bile kendine cezbetmiştir. Dünya edebiyatına şaheserler veren dâhiler arasında bunları kullanmadan edemeyip eserlerine geçirmiş olanlar vardır. Shakespeare'de 168 darbimesel sayılmıştır. Ata sözlerine yakın bir alâka gösteren Goethe, onları kullandıktan başka o tarzda bazı şeyler dahi yazmıştır. Cervantes, Donkişot'unda Şanso Panso'yu bir halk filozofu olarak bütün eser boyunca darbimesellerle konuşturur. Halka ait ve halktan olan şeylere ehemmiyet vermiyen Fransız klâsikleri dahi ata sözlerine lâkayt kalamamışlardır. Corneille ve Racine'in zaman zaman bunlara eserlerinde yer vermiş oldukları görülür. Büyük devlet adamları içinde dahi ata sözlerini kullananlara rastlanır. Bismarck'ın kullandığı ata sözlerine dair bir tetkik yazılmış olduğunu kaydedelim.

Konuşmalarımızda bazan ata sözlerine başvurmaktan kendimizi alamayız. Öyle anlar olur ki insan mutlaka bir darbimesel kullanmak ihtiyacını duyar. Ata sözlerinin, muhatap üzerinde kuvvetli psikolojik tesiri oluyor. Yerinde ve zamanında kullanılmış ata sözü karşımızdakine bir sürprizdir. Münakaşalarda ekseriya darbimesele müracaat etmenin sebebi budur. Münakaşada fikir dağılmıştır, fikirler etrafında bir sürü söz söylenmektedir. O sırada söylenen bir ata sözü bütün fikir ve sözleri birdenbire kısa bir cümleye irca ediverir. Mücerret, ânide[n] müşahhasa dönmüştür. Zihin bu beklenmedik yeni durumu karşılamak için bir duraklama safhası geçirir. Yazı âlemindeki münakaşalarda da ata sözlerinin bol bol sarfedildiğini görürüz. Muharrirler, profesörler darbimesellerin bu tesirinden faydalanmak isterler. Diyebiliriz ki, atalar sözü bir düşüncenin yekûnudur.

Geçmiş zaman içinde halkın dünya görüşü, hayat felsefes[y]ile yüklü gelen bu küçük sözler kendilerine en yakışan ismi Türk dilinde bulmuş. Bunlar atalardan yadigâr sözler.. Bunlar ataların biz torunlarına miras bıraktıkları hayat tecrübeleri. Bunlar ataların billûrlaşmış öğütleri... Ne Yunan'ın parabolü, ne Lâtin ve Fransız'ın proverb'i, ne Almandaki Sprichword, ne de Arab'ın darbimeseli onu andıramıyor, bu mânaları duyuramıyor. Canım atalar sözü.. Ata sözü!

(Şadırvan, c. II, S. 28, Ekim 1949, s. 12-13).